

МІЖ НАЦІЄЮ ТА ЄВРОПОЮ: У ПОШУКАХ НОВИХ ІДЕНТИФІКАЦІЙ

Коржов Г. О.

Кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Факультету соціології і права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

В рамках запропонованої розвідки робиться спроба розглянути співвідношення між двома найважливішими площинами або рівнями ідентифікації – національною та наднаціональною, а саме європейською, в сучасних умовах ЄС. Європейська ідентичність (ЄІ) достатньо тісно пов'язана з рівнем підтримки євроінтеграції та інститутів Євросоюзу, хоча сила такого зв'язку між різними країнами європейської спільноти може суттєво відрізнятись. Разом з тим, сила та ступінь розповсюдженості європейської моделі ідентифікації, як правило, поступаються національній ідентичності, при чому варіації кросс-культурного та внутрішньо-соціального характеру залишаються часом розумними. В роботі розглядаються труднощі, пов'язані з визначенням самого поняття ЄІ, його полісемантичне змістовне наповнення і розмаїте трактування в рамках різних публічних дискурсів (космополітичного та популістського, етноцентричного та мультикультурного). В статті показано, як ЄІ останніми роками набуває високого ступеню політизації, виступаючи інструментом і, водночас, наслідком становлення інституцій Євросоюзу. Сама ЄІ приймає нових змістовних рис, що не були притаманні національно-державним моделям ідентифікації. Серед цих особливостей виокремлюються як ті, що можуть полегшувати процес ідентифікації з Європою, так і ті, що роблять його більш проблематичним.

В рамках предложенного исследования предпринимается попытка рассмотреть соотношение между двумя важнейшими плоскостями или уровнями идентификации – национальной и наднациональной, а именно европейской, в современных условиях ЕС. Европейская идентичность (ЕИ) достаточно тесно связана с уровнем поддержки евроинтеграции и институтов Евросоюза, хотя сила такой связи между разными странами европейского сообщества может существенно отличаться. Вместе с тем, сила и степень распространенности европейской модели идентификации, как правило, уступают национальной идентичности, причем вариации кросс-культурального и внутренне социального характера временами остаются разительными. В работе рассматриваются трудности, связанные с определением самого понятия, его полисемантичное содержательное наполнение и многообразная трактовка в рамках различных публичных дискурсов (космополитического и популистского, этноцентрического и мультикультурного). В статье показано, как в последние годы ЕИ подверглась высокой степени политизации, выступая инструментом и, одновременно, следствием становления институтов Евросоюза. Сама ЕИ приобретает новые содержательные характеристики, которые не были присущи национально-государственным моделям идентификации. Среди этих особенностей выделяются как те, которые могут облегчать процесс идентификации с Европой, так и те, которые делают его более проблематичным.

The paper is devoted to the nascent type of European identity which development was accelerated during last decades under the influence of deep institutional changes in the EU and is heatedly contested in political and scholarly discussions.

The article discusses terminological difficulties connected with the notion of European identity (EI) how it is presented in the public sphere of the EU. In up-to-date public debates one can observe the clash of two opposite cultural discourses, namely: 1) ethnocentric, which is homogenizing, analogous to national, adverse to manifestations of cultural alternatives and otherness, 2) multicultural, post-national, based upon tolerance and recognition. There is necessity to sort out two other types of discourses that are primarily political and put accent either on inclusion or exclusion criteria. The former appeal to liberal values of democracy, human rights, peace, tolerance and Enlightenment. Whereas the latter puts emphasis on social rights and guarantees as well as the safeguarding of cultural authenticity.

Ключові слова: теорії нації та націоналізму, цінності, «європейські цінності», мультикультуралізм, ЄС, Україна, ідентичність.

Вступ

З моменту підписання в 1957 році Римського договору про створення Європейського економічного співтовариства об'єднання європейських народів пройшло довгий і складний шлях розвитку, поступово розростаючись уширш, включаючи все нові і нові країни

континенту, і одночасно розвиваючись вглиб, інтегруючи різноманітні сфери суспільного життя країн-членів співтовариства, створюючи спільну інституційну архітектуру в управлінні, економіці, науково-культурній галузі тощо. З середини 80-х років ХХ ст., в результаті створення єдиного ринку не тільки суттєво зміцнились економічні зв'язки всередині об'єднання, але й виникли небачено широкі можливості для безпосередньої інтенсивної взаємодії між собою громадян різних держав, що входять до складу ЄС. Чим далі, тим більше пересічних громадян на власному досвіді повсякденно переконається в перевагах життя в межах спільного європейського дому. Вони мають можливість безперешкодно подорожувати з однієї країни ЄС до іншої, працювати або навчатись за межами власної держави, дивитись телевізійні програми інших країн, а в недалекому майбутньому почнуть користуватись мобільним зв'язком без роумінгу. До того ж мешканці країн євросони кожного дня приймають участь в спільному фінансово-економічному вимірі ЄС, користуючись єдиною валютою. Нарешті, культурно-символічний простір кожної країни-члена просякнутий різноманітними знаками-символами присутності Євроспільноти, включаючи прапор і гімн. Все немовбито свідчить на користь того, що ЄС має ставати все більш значущим фактором життя всіх європейських народів. Однак на фоні таких, цілком резонних очікувань залишаються не до кінця зрозумілими стабільно різні рівні підтримки ЄС, які виказують громадяни різних країн і представники розмаїтих соціально-професійних груп в межах одної держави, а також доволі низький рівень залучення громадян до загально європейських справ [12]. На додаток, дослідження свідчать про те, що загалом європейці відчують дуже слабкий вплив ЄС на їх буденне життя [11]. А отже, виникають питання про ефективність функціонування такого принципово нового об'єднання, яким є Європейський Союз, про його перспективи і роль в організації життя півмільярда мешканців планети, – питання, які все частіше лунають в публічному просторі.

Дискусії навколо європейського громадянства, дефіциту демократичності в прийнятті рішень, недостатньо активної участі громадян європейських країн в процедурах представницької демократії, пронизують громадський дискурс останніх двох десятиліть і відображають певне невдоволення на низовому рівні від того, як функціонує Європейський Союз як політичне об'єднання. Під час виборів до Європарламенту виборці всіх країн демонструють стабільно більш низьку електоральну активність, ніж в ході національних парламентських перегонів.

Як показують попередні дослідження в країнах-членах ЄС, рівень підтримки євроінтеграції та інститутів Євросоюзу достатньо тісно пов'язаний з європейською ідентичністю (EI), хоча сила такого зв'язку між різними країнами європейської спільноти може суттєво відрізнятись [17]. Разом з тим, сила та ступінь розповсюдженості європейської моделі ідентифікації, як правило, значно поступаються національній ідентичності, при чому варіації крос-культурного та внутрішньо-соціального характеру залишаються часом разючими [23]. Все це не заважало до певних меж просувати на інституційному рівні ідею євроінтеграції. Однак подальший прогрес на цьому шляху може виявитись неможливим або нестійким без формування близьких культурно-символічних і ціннісно-мотиваційних моделей світосприйняття, які знаходять свій прояв, у тому числі, в певних ідентифікаційних категоріях [2]. Тим більше, поступове формування європейської ідентичності, спільних колективних уявлень про належність до європейської сім'ї народів набуває особливої актуальності для країн, які демонструють євро-інтеграційні аспірації, поступово наближаючись до повноправного членства в Європейському Союзі.

Для України, яка є одним із стратегічних партнерів ЄС, членом Східного партнерства і країною з досить тісними політичними і економічними зв'язками з Євро-спільнотою, дослідження даної проблематики стає особливо актуальним на хвилі істотного зростання патріотичних почуттів, що спостерігається останнім часом. Поглиблене розуміння того, як поєднуються між собою ідентичності двох різних рівнів і змістовної наповненості, які потенційні та актуальні конфлікти вони породжують, і якими шляхами останні можуть розрішатись, – відкриває перед нашою країною кращі перспективи автентичної євроінтеграції та у майбутньому повноцінного членства в спільноті найбільш розвинутих і вільних країн світу.

В рамках запропонованої розвідки робиться спроба розглянути співвідношення між двома найважливішими площинами або рівнями ідентифікації – національною та наднаціональною, а саме європейською в сучасних умовах ЄС. Представлена робота не претендує на розв'язання всіх аспектів цієї надзвичайно складної, об'ємної та багатовимірної проблеми, а лише ставить мету вказати напрями можливих роздумів, що надають кращі шляхи дійти до суті справи, а не блукати в темряві омани. Суперечливі емпіричні дані примушують знов і знов повертатись до осмислення даної проблематики на теоретичному

рівні і, спираючись на дослідження видатних соціальних мислителів, запропонувати можливі варіанти вирішення як старих, так і нововиниклих проблем.

Короткий літературний екскурс в проблематику

Протягом тривалого часу в поясненнях процесів євроінтеграції та громадської думки по відношенню до них домінувала теорія, згідно з якою масові уявлення про інтеграційні процеси були розмиті, несформовані, більшість мешканців не усвідомлювали сутність того, що відбувалось, сприймаючи створення ЄС за аналогією з зовнішньою політикою. Виключення складали тільки вищі соціально-професійні групи населення, які радо вітали впровадження багатьох нововведень, що сприяли професійній та освітній мобільності, вільному переміщенню через міждержавні кордони людей, послуг, товарів і капіталів [15]. Саме елітні групи постіндустріального суспільства опинились в ролі переможців подібного, небувалого в історії людства проекту з об'єднання держав і громадянських суспільств. Таке розуміння ситуації отримало в літературі назву «пермисивного, тобто дозвільного консенсусу» [19; 22].

Ситуація змінилась на початку 1990-х, коли на хвилі відродження інтересу до Європейського проекту у зв'язку з перспективою безпрецедентного розширення ЄС спостерігається вибухоподібне збільшення кількості публікацій на тему європейської інтеграції та ідентичності. Провідними теоретичними течіями виступали: 1) дослідження багаторівневого управління, де детальному аналізу піддавались процеси творення політики та складна інституційна структура пост-маастріхської Європи [16]; 2) історичний інституціоналізм, де з позицій теорії раціонального вибору розглядались переваги та недоліки, надбання та втрати, пов'язані з формуванням ЄС [20]; 3) праці в руслі соціального конструктивізму, де робились спроби розгляду арени політичної боротьби та інститутів, які впливають на виникнення загальноєвропейської ідентичності [6]; 4) праці стосовно політики ідентичності, яким були притаманні переважно нормативна спрямованість і недооцінка необхідності вивчення емпіричної реальності, яка часто відхиляється від теоретично обґрунтованих побудов. В рамках даного підходу теорія конституційного патріотизму Юргена Габермаса виступала джерелом натхнення для багатьох аналітиків [5]. 5) Теоретико-прикладні дослідження європеїзації, де складні процеси взаємодії національних держав і Євросоюзу трактуються здебільшого з інституціональних позицій [17].

В методологічному плані автори частіше за все покладаються на опитування громадської думки, а проблеми ідентичності трактують на основі аргументу «гра з позитивною сумою» [див., напр.: 7]. Останній означає можливість співіснування в складних поєднаннях ідентичностей різного рівня та змісту, зокрема транснаціональної, національної, регіональної та локальної. Протилежний підхід – «гра з нульовою сумою» – передбачає зростання однієї ідентичності за рахунок іншої. При такому дещо механістичному тлумаченні збільшення рівня ототожнення, наприклад, з Європою має відбуватись на фоні зменшення відчуття приналежності до власної нації, і навпаки. На відміну від презентованого варіанту, «гра з позитивною сумою» передбачає неминучість існування паралельної динаміки в процесах ідентифікації, а також співіснування міцної та стійкої ідентифікації водночас на різних рівнях – локальному, регіональному, національному та континентальному.

Одним із основних інструментів емпіричного вивчення ЄІ виступає так зване «питання Морено», яке використовується в рамках трендового крос-національного дослідження Євробарометр. Дане питання дозволяє диференціювати респондентів відповідно до того, як співвідносяться в їх свідомості національна та європейська ідентичності. Можливо виокремити чотири категорії людей: 1) ті хто ідентифікують себе тільки з Європою; 2) перш за все з Європою, а потім зі своєю нацією; 3) по-перше, з нацією, а по-друге, з Європою; 4) виключно з нацією. Лізбет Хуг і Гарі Маркс пропонують називати тих, хто ідентифікує себе і з Європою, і з нацією «інклюзивними націоналістами», натомість тих, хто виключно ототожнює себе з національною державою – «ексклюзивними націоналістами» [18]. На основі даної методики виокремлюють два типи націоналізму – ексклюзивний та інклюзивний. До першого типу відноситься ідентифікація себе тільки і виключно з нацією, а другий включає в себе поряд з національною ідентичністю також ототожнення в тій чи іншій мірі з Європою. Серед тих громадян ЄС, хто ототожнює себе з Європою, домінуючою моделлю ідентифікації протягом тривалого часу була і залишається м'якою, вторинна або ситуативна європейська ідентифікація, коли індивід відчуває свою приналежність в першу чергу до своїх співвітчизників, а вже в другу – до європейців. Сильна ЄІ, тобто ототожнення себе виключно з Європою, зустрічається дуже рідко, як правило, не перевищуючи 5% респондентів в середньому по країнах Євросоюзу. На протязі 1990-х – 2000-х років йшла постійна боротьба за першість між ексклюзивними та інклюзивними націоналістами. В окремі періоди часу,

зокрема в 1992-1995 і 2000-2004, інклюзивні націоналісти, тобто ті, кому притаманна змішана ідентичність, брали гору над ексклюзивними [див: 23, р.41].

Водночас слід звернути увагу на одну, надзвичайно важливу особливість: середні показники ЄІ насправді приховують наявність колосальних відмінностей між країнами. В складі ЄС можна знайти ті країни, переважна більшість населення яких тією чи іншою мірою ідентифікує себе з Європою. За даними Євробарометра 2012 року серед них знаходяться найбільші країни ЄС (Франція – 64,3%, Італія – 65,1%, Іспанія – 65,9%, Німеччина – 69,7 і 57,2% в західній і східній частинах відповідно), за виключенням Великої Британії, де традиційно переважає національна ідентичність, а доля громадян з будь-якою за силою ЄІ залишається в меншості (36,5%). Рекордсменами за розповсюдженістю ЄІ серед країн ЄС виступають Люксембург (79,9%), Бельгія (70,7%), Голландія (68,6%). В багатьох країнах сукупна частка осіб, у яких різною мірою присутнє сприйняття себе як європейців, переважає ексклюзивних націоналістів, які жодною мірою не співвідносять себе з Європою. В той же час можна виокремити народи, які в переважній більшості дотримуються націоналістичного світосприйняття і бачать себе як репрезентантів своєї нації і вкрай слабо ототожнюють з Європою або не ототожнюють взагалі. До таких народів слід віднести, окрім вже згадуваних британців, Ірландію (54,9%), Фінляндію (52,5%), Естонію (54,2%) та Литву (58%). Нарешті, зустрічаються країни з приблизно рівним розподілом вказаних категорій (Болгарія, Чехія, Латвія). Отже, в кількісному розрізі вимальовується дуже строката картина, яка зайвий раз демонструє наявність суттєвих крос-національних варіацій серед європейських націй у розповсюдженості ЄІ і її співвідношенні з національною ідентичністю.

До питання про концептуалізацію поняття «європейська ідентичність»

Саме поняття «ЄІ» має полісемантичне змістовне наповнення. ЄІ передбачає ототожнення на когнітивному, афективному та ціннісному рівнях з Європою, а також певні поведінкові аспірації та готовність діяти, базуючись на такому ототожненні. Ідентичність включає в себе як чуття належності на основі подібності, схожості, так і чуття окремішності, відмінності від інших (народів, спільнот, культур, об'єднань). Дана дефініція пропонує широке трактування поняття, оскільки прив'язує його до об'єкту з невизначеними границями, що робить процес ідентифікації досить скрутним. Європа на перший погляд видається об'єктом само собою зрозумілим, але насправді її ідентифікація викликала і продовжує викликати великі труднощі. ЄІ розглядається різними авторами через апелювання до середземноморської (грецької та римської) традиції, християнства, спадщини Ренесансу та/або Просвітництва, протестантську етику тощо [2]. Ця дискусія має давніші корені і детально описана в літературі, тому немає сенсу її переповідати наново. В сучасному внутрішньо-європейському дискурсі домінує схильність ототожнювати або як мінімум тісно прив'язувати одне до одного два окремих поняття: ЄІ та ідентифікації з ЄС, що знімає проблематику визначення кордонів. Водночас, ідентифікація з ЄС як з емпіричним еквівалентом Європи також не позбавлене недоліків, оскільки пов'язане з багатьма невизначеностями, проблемами визнання та соціальної справедливості. Зокрема, в колективній свідомості західно-європейців представники народів країн колишнього соціалістичного блоку не сприймаються як рівні, вони часто піддаються дискримінації на ринку праці та трактуються по аналогії з трудовими мігрантами із країн третього світу. Подібне ставлення в свою чергу викликає справедливе обурення з боку «нових європейців», посилюючи в них розчарування від процесів євроінтеграції.

В сучасних академічних і політичних дебатах з цього приводу можна виокремити два підходи, в рамках кожного з яких спостерігається домінування специфічних смислових пластів. В межах першого, етно-центричного, ЄІ розглядається за аналогією з національною ідентичністю і будується на принципах ексклюзиві інаковості, іншого, всього того, що виходить за рамки традиційних уявлень про Європу як християнську цивілізацію (дискурс окремішності). Цей підхід має яскраво виражений гомогенізуючий підтекст, не залишаючи місця тим культурам і релігіям, які не вписуються в задані цивілізаційні рамки. Саме тому тим етнічно-релігійним спільнотам, які відігравали суттєву роль в становленні європейської культури, але сповідували окремі від панівних цінності, зокрема євреям або мусульманам, не залишається місця в Європі, що розуміється в такий спосіб.

Інша трактовка ЄІ, мультикультурна, виходить із пост-національних засад творення нової спільноти. В умовах соціокультурної плюралізації водночас усередині держав і між державами фокус зміщується на необхідність досягнення не просто толерантного ставлення до представників інших національностей, релігій, культур, а формуванні нових моделей визнання рівного права інших народів на культурну самобутність, автентичність, свій власний спосіб буття. Ця модель становлення ідентичності відбувається в постійному діалозі з іншими культурами та потребує постійного визнання з боку інших [4, с.35 та інші]. Отже, самий факт

наявності чи навіть ступеня проявленості (сили) ЄІ не є достатнім при вивченні даного феномену самосвідомості та потребує дослідження того змісту, цінностей та суб'єктивних смислів, які надають люди даному об'єкту само-ототожнення. Іншими словами, відчувати себе європейцем можна по-різному, в різній модальності та площині. Саме тому, емпіричні дослідження мають виявити, в якому семантичному просторі ті чи інші категорії громадян вважають себе європейцями, яка модель ЄІ їм ближча, зрозуміліша та відповідає їх ціннісно-нормативній картині світу.

Поняття ЄІ в зарубіжних дослідженнях західних авторів, присвячених проблемам громадської думки, іноді трактується по аналогії з національної ідентичністю, якій притаманні три взаємопов'язані виміри (когнітивний, афективний та поведінковий). Використання поняття ЄІ явно чи неявно вказує на присутність емоційного компонента в структурі взаємовідносин громадян з Європою, а не просто раціонального розрахунку. Останній розглядається як ключовий або навіть виключний фактор, який детермінує підтримку процесів європейської інтеграції або відсутність такої підтримки. Тобто йдеться про те, що люди калькулюють переваги та недоліки, вигоди й втрати, які несе з собою інтеграція їхньої країни в ЄС, і виходячи із отриманих оцінок такого балансу висловлюють своє ставлення. Отже, в одному підході акцент робиться на раціональному розрахунку особистої вигоди [13], а в іншому – на відчутті емоційної та ціннісно вмотивованої прив'язаності людини до Європи, лише опосередковано пов'язаної з прагматичними інтересами [15; 18]. Вважаємо, що повноцінна інтерпретація процесів ідентифікації з Європою на сучасному етапі має враховувати обидві складові, які можуть утворювати хитросплетені нелінійні поєднання, включаючи як раціональний розрахунок, так і емоційно-чуттєві, культурно-символічні та нормативно-ціннісні імпульси. В кінці кінців, ЄІ сьогодні – це результат такої неоднозначної взаємодії.

ЄІ розглядається нами в рамках концептуального підходу множинних ідентифікацій [8]. Кожен індивід належить до різних соціальних спільнот і колективів, соціально-професійних страт і класів, соціально-демографічних категорій і суспільних груп (релігійних, культурних, мовних, етнічних тощо). Членство в цих об'єднаннях – фактичне чи уявне – вимагає від особи прийняття певних ціннісно-нормативних зобов'язань, засвоєння певного культурного коду, дискурсивних та поведінкових моделей інтеракції, викликає емоційний відгук та когнітивні реакції. Належність до будь-якої спільноти не є повною та безумовною, навіть у крайніх випадках приналежності до закритих тотальних спільнот, по типу терористичних організацій. Включеність до кількох кіл або мереж приналежності створює певне внутрішнє напруження, диктує необхідність взаємного прилаштування різних ролей, моделей поведінки та само-сприйняття як частин єдиної Я-концепції. Нерідко ці частини можуть вступати в конфлікт, суперечити та протидіяти одна одній. Ось чому само-ідентифікація – це завжди процес саморефлексії, і чим більше групове членство стає результатом індивідуального вибору, а не соціального автоматизму, тим вищий рівень такої рефлексії вимагається. Бути особистістю – значить створити свій особливий, унікальний світ множинних ідентифікацій, які перебувають у безперервній взаємодії та контестації, але складають єдине ціле, об'єднане навколо ядра цінностей. Саме виходячи з таких позицій пропонується трактувати феномен ЄІ в його нерозривному взаємозв'язку з ідентичностями інших рівнів, типів і форм.

Політичні виміри європейської ідентичності

Останніми роками відбувається нечувана політизація проблеми ЄІ, що обумовлено в першу чергу публічними дискусіями навколо прийняття Конституційного договору ЄС, а також процесами розширення Союзу на Схід континенту. Саме ці процеси яскраво засвідчили наявність в суспільній свідомості двох протилежних моделей ЄІ, кожна з яких базується на різних історичних і філософських засадах і, відповідним чином, апелює до різних соціально-культурних спільнот [13]. Одна модель має виразно космополітичну сутність, в ціннісному плані пов'язана з ліберальними традиціями і відбиває світоглядні орієнтири європейських елітних кругів в їх переважній більшості. Інший проект наслідує націоналістичну та популістську риторіку, притаманну ультраправим політичним колам, та звертається до тих сегментів масового суспільства, які часто-густо перебувають на соціальному маргінесі або, належачи до середніх класів, гостро відчують загрозу з боку процесів глобалізації, пов'язаних з припливом мігрантів, іноземної робочої сили, уніфікацією культурних зразків та трибів життя тощо. Перша модель націлена назовні, є інклюзивною та демократичною за своїм пафосом, оскільки відкриває можливості бути залученим до даного проекту для різних груп і націй, готових розділити відповідні ціннісні підвалини. Друга модель вибудовується на принципах ексклюзивної належності, виключення інших груп і націй, «менше вартісних», менш розвинутих, недостойних або просто інакших, а тому небезпечних. Фактично в основі даної моделі лежить принцип етнічного націоналізму, тільки модифікований таким чином, щоб дати можливість застосовувати його на загальноєвропейській шкалі. Проект

космополітичної ЄІ в основу об'єднання кладе політичні права і свободи, а популістський – соціальні права і гарантії (зайнятості, захисту, забезпечення), а також ідеї збереження культурної автентичності. «Європа для європейців» – це і є лозунг популістського проекту ідентичності.

Водночас сучасному популістському дискурсу притаманні певні особливості, які не виключають існування в його рамках ідей необхідності оформлення загальноєвропейської ідентичності. Однак розуміння такого співіснування національного та європейського в рамках націонал-популістського дискурсу суттєво відрізняється від космополітичного проекту. Радикальна перебудова соціально-економічних, політичних, міжнародних і культурних сфер життя під впливом глобалізаційних процесів підживлює атмосферу нестабільності, невпевненості, погроз і ризиків, яка нашарувалась на значне зростання невдоволення та розчарування серед широких верств населення політичною системою, процесами та традиційними політичними партіями на Заході. Масова міграція, підйом мусульманського фундаменталізму, терористичні загрози роблять існування цілих спільнот і окремих індивідів непевним. Аномія, ціннісна дестабілізація, послаблення традиційних цінностей і способу життя на фоні постійно зростаючих трендів до індивідуалізації, хвиля політичного радикалізму в Західній Європі, спричинена зростанням загроз і викликів глобального масштабу, – все це разом узятє створює передумови для розширення суспільного простору, в якому популістський дискурс може набувати особливої привабливості.

Отже, можемо констатувати, що в публічному просторі зіштовхуються різні за змістом трактування ідентифікації з Європою [3]. Надзвичайно важливою особливістю поняття ЄІ виступає його змістовна гнучкість, відкритість для інтерпретацій, пошуку нових смислів. В цьому слабкість даного концепту і водночас джерело його привабливості та сили. ЄІ перебуває в стадії активного формування, набуття певних обрисів, які залишаються до кінця невизначеними. Змісту і смислової наповненості їй надають процеси, що відбуваються на різних рівнях інтеграції: інституційному – в рамках різноманітних наднаціональних інститутів ЄС та окремих держав, на рівні суспільних рухів і політичних партій, професійних об'єднань, а також в рамках повсякденної міжгрупової та міжособистісної комунікації. Отже, ЄІ – це живий проект, який, з одного боку, несе в собі риси тих сил, що стояли у його витоків і продовжують відігравати ключову роль в його підтримуванні, а з іншого, підживлюється новими суспільно-політичними імпульсами. Так, приходять у рух різні бачення Старої та Нової Європи, за якими стоять різні геополітичні гравці. А отже, бачення ЄІ набуває транс-європейського, глобального характеру.

Очевидно, що ЄІ не може обмежуватись культурними смисловими пластами, а має включати в себе потужну політичну складову. ЄІ неможливо відокремити від грандіозного за своїм задумом політичного проекту зі створення політичної спільноти нового типу. В рамках формування нової ЄІ повинні виникнути нові форми лояльності та відчуття приналежності до спільноти, яка відрізняється від національної держави кількома суттєвими рисами, що справляє безпосередній вплив і на природу ЄІ. По-перше, Європа виступає спільнотою більш абстрактного типу, що віддалена від індивіда на більшу відстань, ніж держава. В цьому сенсі ототожнення з Європою може і, найвірогідніше, буде формуватись за зразком уявленої спільноти [1] ще більшою мірою, ніж це притаманне національним державам. По-друге, вона є більш незвичним, новим формуванням, яке має створити приваблюючі стимули для індивідуумів. Ці стимули до того ж мають вигравати у порівнянні зі звичними національними характеристиками, якщо визнається конкуруюча природа ідентифікації, або, як мінімум, їх доповнювати, якщо виходити із взаємодоповнюючої природи процесів ідентифікації. По-третє, Європі як об'єкту ідентифікації бракує тих символічних засад, які викликають у громадян націй-держав відчуття національної гордості та готовності до самопожертви заради країни. Це не означає неминучості становлення ЄІ за принципами та моделями ідентичностей національних. Скоріше навпаки, ЄІ тільки тоді може стати стійкою і глибоко вкоріненою, коли вона буде будуватись на інших підґрунтях. Як відзначає Даріо Кастільоне, Євросоюз має культивувати політичну ідентичність ані в героїчній формі готовності до самопожертви, ані у високо принциповій моделі «конституційного патріотизму» [5], а в більш повсякденному, банальному смислі: через призму сприйняття Союзу як структури, яка робить вагомий внесок у фундаментальний, хоча і багаторівневий інституційний та правовий порядок, завдяки якому всі громадяни можуть користуватись своїми правами і свободами [10, р.51].

По-четверте, ЄІ в порівнянні з національною ідентичністю має більш виражену політичну складову, а отже і яскравіше виявляється її сконструйований характер. Згідно з цими міркуваннями пересічним громадянам важко сприймати її так само або за аналогією з національними ідентичностями. Нарешті, процес формування ідентифікації з Європою, яка ототожнюється з ЄС, є дуже короткотривалим за історичними мірками – він налічує неповну

чверть століття. Об'єктивно, не можна очікувати набуття ЄІ такої ж сили чи ступеня розповсюдженості, які притаманні національній свідомості. Загалом, всі вище зазначені риси роблять процес ідентифікації з Європою більш проблематичним, хитким і відкритим.

Водночас, ЄІ характеризується такими рисами, які роблять її більш привабливою з ціннісно-нормативної, світоглядної точки зору. Зокрема, як підкреслює Хартмут Келбле, в другій половині ХХ ст. ідентифікація з Європою включила в себе особливе ставлення до війни та насилля [21, р.208]. Ототожнювати себе з Європою значить обирати сторону миру та уникнення війни, конфлікту та насилля проти інших етнічних і релігійних груп в Європі, а не пишатися воєнними перемогами, як це відбувається в рамках формування та підтримування національної ідентичності. Окрім того, європейська ідентифікація знаходиться під впливом намагань перебороти колоніальну спадщину та засновані на ній ієрархічні моделі світосприйняття як всередині, так і назовні Європи. Саме тому відносна рівність всіх країн-членів ЄС, незалежно від їх розміру та впливовості, має сприяти виробленню особливого типу ідентифікації з Європою у громадян цих держав. Такий підхід різко контрастує з моделями побудови відносин на міжнародній арені, де особливого статусу набувають найбільш великі та сильні гравці.

Європейські народи сприймають ЄС як політичне та економічне об'єднання, спаяне спільними цінностями. Зокрема, Євросоюз відкрито постулює підтримку модерних цінностей – просвітництва, демократії, прав людини та миру. Дослідження Майкла Брутера свідчать про те, що європейці насправді ототожнюють себе з ЄС як особливою громадянсько-політичною спільнотою, основою на універсалістських цінностях [9]. В цьому сенсі Євросоюз – це модерна Європа, яка резонує з концепцією Габермаса про пост-національну ідентичність, побудовану на засадах демократії, ринкової економіки, соціальної держави, повазі до прав людини і культурної різноманітності [5]. Отже, європейська політична ідентичність відповідає сакральній моделі конструювання ідентичності Шмоеля Ейзенштадта [14], оскільки політичний порядок ЄС апелює до спільноти певного типу цінностей, модерних, демократичних, секулярних і космополітичних. Цей проект, ініційований і підтримуваний європейськими елітами, сприймається переважною більшістю населення ЄС як найкращий по відношенню до всіх інших політичних конструкцій.

В той же час не можна оминати увагою питання про те, чи можливо і обґрунтовано ототожнювати європейську ідентичність і ідентичність з ЄС. Існують докази того, що європейці віддають собі звіт в тому, що це не одне і те саме. Говорячи про ЄІ, вони використовують культурно центричний дискурс, вказуючи на такі визначники Європи, як історія, етнічність, цивілізація, культурна спадщина та розмаїття. Водночас, ЄС асоціюється з політичними інституціями, а сама Європа – з історичним, політичним і культурним простором, а не з географічним положенням. Цікаво, що коли Європа в ході досліджень презентувалась в територіальних термінах, рівень ідентифікації з нею дуже суттєво знижувався, поступаючись навіть ототожненню із світом [23, р.50].

Висновки

Формування нової ЄІ являє собою складний процес, в якому перетинаються, взаємодоповнюються та вступають в конфліктну взаємодію лояльності різноманітного рівня та характеру. З ЄІ складним чином перехреснюються, накладаються одна на одну, взаємно підсилюють або навпаки, нівелюють, проникають одне в одне ідентичності національного, суб- і транс-, або наднаціонального рівнів. Як стверджує один із чільних дослідників ЄІ, можемо спостерігати зародження не єдиної ЄІ, яка замінює або конфліктує з національними ідентичностями, а скоріше європеїзацію цих ідентичностей, через яку відчуття приналежності до європейської спільноти проявляється різними, національно специфічними способами, які взаємно доповнюють інтерпретацію образу Європи [23, р.38].

Зміст і характер ЄІ визначається тими процесами, які відбуваються в самій Європі та навколишньому світі. За своєю суттю ЄІ неминуче набуває високого ступеню політизації. Вона є інструментом і, водночас, наслідком становлення інституцій Євросоюзу, нової моделі управління в об'єднанні нового історичного типу. Очевидно, що і сама ідентичність набуває абсолютного нових рис, що не були притаманні зокрема національно-державним моделям ідентифікації. ЄІ вимагає появи лояльностей, які не сприймаються самими європейцями як щось природне, «вроджене», як це спостерігається у випадку ідентичностей національних. ЄІ виникає навколо ідеї спільної політичного врядування, причому в умовах демократичної моделі побудови взаємодії між членами такого політичного утворення. Отже, йдеться не тільки, а можливо і не стільки про створення і відтворення кордонів такої спільноти, скільки про природу таких стосунків.

Створення такого типу ідентичності вимагає виходу за межі звичних і само собою зрозумілих реалій, певного культурно-нормативного зусилля, відчуття нових форм

солідарності. Це ідентичність на майбутнє, проект спільного життя народів, які бажають разом жити, працювати, споживати, відпочивати, творити, виробляти спільні культурні цінності, допомагати один одному, пізнавати світ і робити спільне існування більш безпечним, вільним і наповненим сенсом. Отже, це нова культурно-світоглядна парадигма, а не тільки обумовлена політико-інституціональними конструкціями форма лояльності до ЄС. Її можна назвати проективною ідентичністю, націленою в майбутнє. Хочеться вірити, що ця ідентичність служитиме джерелом натхнення не тільки для народів, що вже утворюють Євросоюз, але і для тих, хто тільки шукає своє місце в спільній європейській сім'ї.

Література

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти / Б. Андерсон. – Київ: Критика, 2001. – 271с.
2. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О.Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
3. Дойч К. Народи, нації та комунікація // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: Антологія / К.Дойч.– 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2006. – С.317-332.
4. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» / Ч. Тейлор. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.
5. Хабермас Ю. Расколотый Запад / Ю.Хабермас. – М.: Весь Мир, 2008. – 192 с.
6. Хан А. Идентичность и нация в Европе / А.Хан // Современная немецкая социология: 1990-е годы / Под ред. В.В.Козловского, Э.Ланге, Х.Харбаха. – СПб.: Социологическое общество им. М.М.Ковалевского, 2002. – С.268-281.
7. Элиас Н. Изменение баланса между Я и Мы // Общество индивидов / Н.Элиас. – М.: Праксис, 2001. – С.215-330.
8. Burkitt I. Social Selves. Theories of Self and Society. – London: Sage, 2008.
9. Bruter M. Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity.– Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.
10. Castiglione D. Political Identity in a Community of Strangers // European Identity / Ed. by J.T. Checkel and P.J. Katzenstein. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – Pp. 29-51.
11. Checkel J., Katzenstein P. (eds.) European Identity. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 265 p.
12. Duchesne S. Waiting for a European Identity... Reflections on the Process of Identification with Europe // Perspectives on European Politics and Society. – 2008. – Vol. 9, No. 4. – Pp. 397–410.
13. Eder K. A Theory of Collective Identity: Making Sense of the Debate on a 'European Identity' // European Journal of Social Theory. – 2009. – Vol.12 (4). – Pp.427-447.
14. Eisenstadt S. Modernity and the construction of collective identities // International Journal of Comparative Sociology. – 1998. – Vol. 39. – No. 1. – Pp. 138–158.
15. Fligstein N. Who are the Europeans and how does this matter for politics? // European Identity / Ed. by J.T. Checkel and P.J. Katzenstein. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – Pp. 132-166.
16. Guglielma S. Dual identity and its mechanisms: national and European identity in the Italo-Slovene border area // Department of Social and Political Sciences Working Paper. – 2014. – No 2.
17. Herrmann R., Brewer M. 2004. Identities and Institutions: Becoming European in the EU // Transnational Identities: Becoming European in the EU.– Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 2004. – Pp. 1-22.
18. Hooghe L., Marks G. Calculation, community, and cues. Public opinion on European integration // European Union Politics. – 2005. – Vol.6. – No.4.– Pp.419-443.
19. Inglehart R. Cognitive mobilization and European identity // Comparative Politics. – Vol. 3. – No. 1. – 1970. – Pp. 45-70.
20. Kaina V., Karolewski I. EU governance and European identity // Living Reviews in European Governance. – Vol.8. -2013.2013.№.1.- <http://www.livingreviews.org/lreg-2013-1>
21. Kaelble H. Identification with Europe and Politicization of the EU since the 1980s // European Identity / Ed. by J.T. Checkel and P.J. Katzenstein. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – Pp.193-212.
22. Lindberg L. N., Scheingold S. A Europe's Would be Polity. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1970.
23. Risse T. A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres. – Ithaca and London: Cornell University Press, 2010. – 287 p.